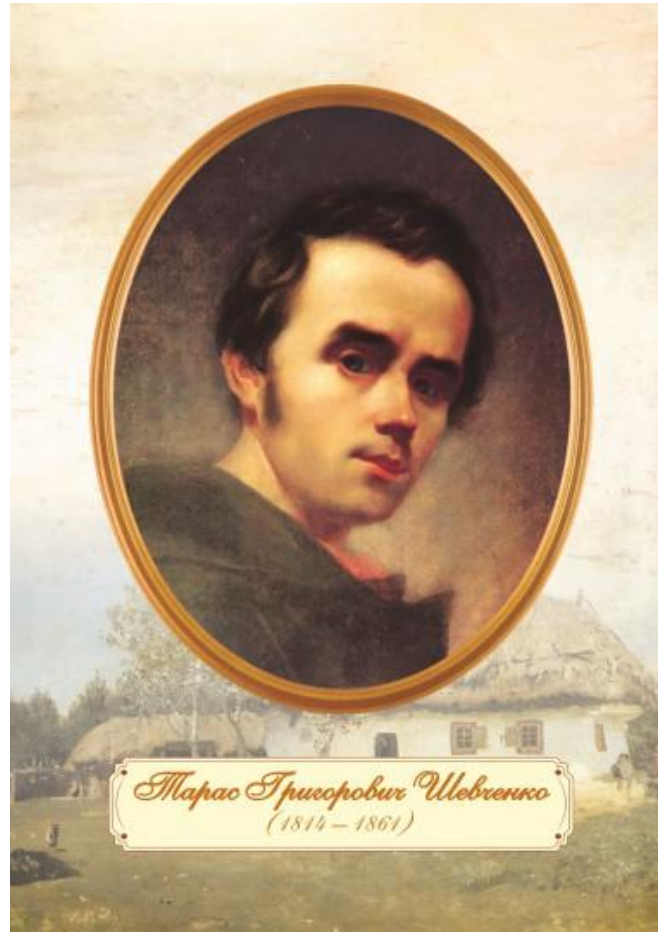

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

Медики і медицина в житті та творчості Т. Г. Шевченка

БІОБІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

ЛЬВІВ
2014

УДК 016:821(477)
ББК 84(4УКР) я 1
М 422

Медики і медицина в житті та творчості Т. Г. Шевченка. (До 200-річчя від дня народження) : біобібліографічний покажчик / уклад. С. В. Васільєва, О. М. Кріль ; наук. ред. М. С. Надрага ; Львів. нац. мед. ун-т ім. Данила Галицького, Наукова бібліотека. – Львів, 2014. – 34 с.

Наукове вивчення життя, творчості та багатогранної діяльності Тараса Шевченка, а також його місця в історії та в світовому літературному процесі – предмет постійної уваги істориків і науковців. Наукова бібліотека Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького приєдналась до вшанування пам'яті Великого Кобзаря та з нагоди 200-річчя від дня його народження створенням бібліографічного покажчика. Укладачі покажчика вирішили доторкнутися до постаті цієї визначної особистості крізь призму медицини, адже досліджуючи спадщину поета досить чітко простежується медична тематика в його життєвій та творчій діяльності.

Покажчик адресовано вченим, науковцям, історикам, медикам та всім, хто цікавиться історією та культурою українського народу.

Укладачі:

С. В. Васільєва, О. М. Кріль

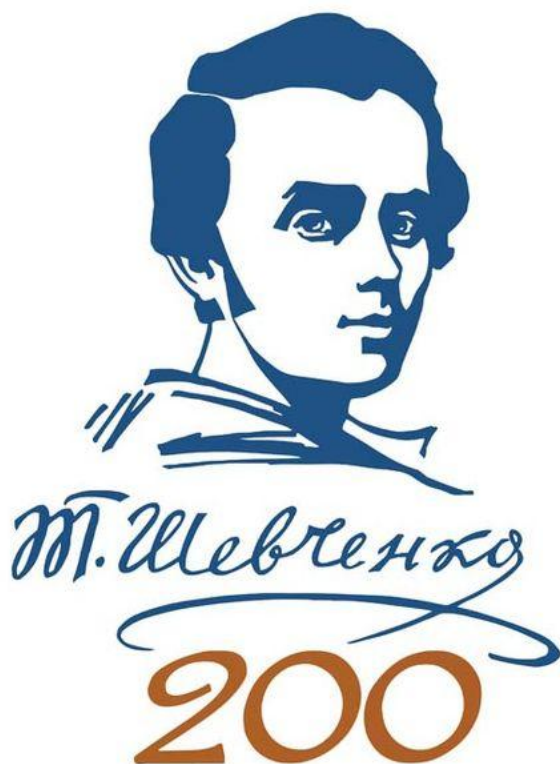
Науковий редактор:

М. С. Надрага

Комп'ютерний набір:

С. В. Васільєва

ПЕРЕДМОВА

*И мене в селви великій
В селви великій новій
Не забудьте пам'ятувати
Недирити тихими словами.*

Т. Шевченко

Серед визначних діячів, чиї серця, талант та помисли спрямовані служінню народів, а душа сповнена високої любові до Батьківщини, Тарас Григорович Шевченко по праву займає почесне місце. Весь його життєвий та творчий шлях став яскравим прикладом самовідданості українському народові. З палким вогнем у серці він захищав свободу і незалежність України, її честь та гідність. Безсмертне ім'я великого Кобзаря відоме скрізь як символ української нації, як ім'я людини, що віддала своє життя боротьбі за свободу українського народу.

Тарас Григорович Шевченко увійшов в історію світової культури та літератури як великий народний поет, письменник (драматург, прозаїк), художник (живописець, портретист, гравер), громадський та політичний діяч, фольклорист та етнограф. Своєю творчістю Т. Г. Шевченко відкрив нову епоху в українській літературі, створив чудові зразки поезії, які могутньо зазвучали над світом як пристрасний заклик до активної боротьби за кращу долю. Натхненні поетичні твори Тараса Шевченка – це неоціненний скарб не лише

української, а світової літератури, та справжнє надбання нашого великого народу. Його думки й помисли надихають все нові й нові покоління.

Наукове вивчення життя, творчості та багатогранної діяльності Тараса Шевченка, а також його місця в історії та в світовому літературному процесі – предмет постійної уваги істориків і науковців. Вивчення спадщини Шевченка – проблема невичерпна та багатобічна. Як міждисциплінарна галузь наукового знання, Шевченкознавство, відзначається різними напрямками досліджень – біографічним, бібліографічним, літературознавчим, текстологічним, мовознавчим, лексикографічним, мистецтвознавчим, естетичним, психологічним, педагогічним, релігійно-етичним, філософським, суспільно-політичним тощо.

Наукова бібліотека Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького приєдналась до вшанування пам'яті Великого Кобзаря та з нагоди 200-річчя від дня його народження створенням бібліографічного покажчика.

З огляду на тематичне спрямування нашої бібліотеки ми вирішили доторкнутися до постаті цієї визначної особистості крізь призму медицини, адже досліджуючи спадщину поета досить чітко простежується медична тематика в його життєвій та творчій діяльності. Під час подорожей Україною як до, так і після заслання, Т. Г. Шевченко знайомився з практикуючими лікарями, товаришував із ними, відвідував їхні помешкання та гостював у лікарів. У своїх художніх творах Т. Г. Шевченко неодноразово торкався тем, пов'язаних з медициною. Це здебільшого використання медичних термінів, назв медичних установ, прізвищ лікарів, назв лікарських рослин та медикаментозні прописи, які застосовувалися тоді не лише в традиційній, а й в народній медицині. Також особливою у вивченні життєвого шляху Тараса Шевченка є сумна сторінка його біографії, яка пов'язана з захворюваннями цієї геніальної людини і яка завжди викликала зацікавленість лікарів, істориків та дослідників.

Усі матеріали, зібрані у даному покажчику, розташовані у хронологічному порядку, а в межах років – в алфавітному. Позиції, не уточнені укладачами на „de visu“, позначені «*». У додатках до покажчика подаються

праці відомих науковців та спогади сучасників про життєвий шлях Великого Кобзаря. Бібліографічний опис здійснено згідно чинного стандарту ДСТУ ГОСТ 7.1:2006, в описі вжито загальноприйняті скорочення слів.

Показчик адресовано вченим, науковцям, історикам, медикам та всім, хто цікавиться історією та культурою українського народу.

С. В. Васільєва

БІБЛІОГРАФІЯ

Автопортрет 1843 р.

1861

1. Александровский Б. П. История болезни Тараса Шевченка / Б. П. Александровский // Смерть и похороны Т. Г. Шевченко. Документы и материалы. – К., 1961. – С. 13–24.*
2. Лазаревский А. Последний день жизни Т. Г. Шевченко / А. Лазаревский // Северная пчела. – 1861. – 28 февраля*
3. Лесков Н. Последняя встреча и последняя разлука с Шевченко / Н. Лесков // Русская речь. – 1861. – № 21. – С. 314–316.*

1947

4. Александровский Б. П. История болезни Тараса Шевченка / Б. П. Александровский // Врачебное дело. – 1947. – № 1. – С. 87–90.

1958

5. Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 439 с.

* *Не перевірено на de visu.*

1964

6. Коломійченко М. С. В боротьбі за життя генія: нарис / М. С. Коломійченко, В. З. Горленко. – К. : Дніпро, 1964. – 100 с.

1976

7. Анісов В. Останні роки життя (1857–1861) / В. Анісов, Є. Середа // Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. – Вид. 2-е, доповн. – К. : Дніпро, 1976. – С. 214–329.*

1982

8. Благовещенський О. О. Шевченко в Петербурзі (1858–1861) / О. О. Благовещенський // Спогади про Тараса Шевченка. – К. : Дніпро, 1982. – С. 286–293.

9. Козачковський А. О. Із спогадів про Т. Г. Шевченка / А. О. Козачковський // Спогади про Тараса Шевченка. – К. : Дніпро, 1982. – С. 76–80.

10. Коломійченко М. С. У колі друзів / М. С. Коломійченко, В. З. Горленко. – К. : Дніпро, 1982. – 108 с.

11. Лазаревський О. М. Останній день життя Т. Г. Шевченка / О. М. Лазаревський // Спогади про Тараса Шевченка. – К. : Дніпро, 1982. – С. 378–379.

12. Лесков М. С. Остання зустріч і остання розлука з Шевченком / М. С. Лесков // Спогади про Тараса Шевченка. – К. : Дніпро, 1982. – С. 379–382.

1992

13. Бобров В. О. Клінічна діагноза хвороби і причина смерти Т. Г. Шевченка / В. О. Бобров, І. Б. Марцінковський // Лікарський вісник. – 1992. – Т. 39, № 3. – С. 50–54.

14. Бобров В. О. Клінічна діагноза хвороби і причина смерти Т. Г. Шевченка [Електронний ресурс] / В. О. Бобров, І. Б. Марцінковський // Українське лікарське товариство у Львові : [веб-сайт]. – Електр. текст. дані. – Режим доступу до статті: <http://www.ult.lviv.ua/index.php?newsid=780> – Дата перегляду: 25.02.2014 р. – Мова укр.

15. Марцінковський І. Б. Хвороба і останні дні життя Тараса Григоровича Шевченка / І. Б. Марцінковський, В. О. Бобров // Лікарська справа = Врачебное дело. – 1992. – № 5. – С. 107–110.

1994

16. Бобров В. О. Живе і нині слово Кобзаря / В. О. Бобров, І. В. Марцінковський // Колега. – 1994. – № 5. – С. 3.*
17. Радиш Я. Ф. Військові лікарі в житті Т. Г. Шевченка та О. С. Пушкіна / Я. Ф. Радиш // Лікарська справа = Врачебное дело. – 1994. – № 3–4. – С. 123–124.

1996

18. Плющ В. Т. Г. Шевченко и его современники-врачи / Василь Плющ // Агапіт. – 1996–1997. – № 5–6. – С. 83.
19. Плющ В. Т. Г. Шевченко та його сучасники-лікарі / Василь Плющ = Plyushch V. T. G. Shevchenko and his contemporaries physicians / Vasyl Plyushch // Агапіт. – 1996–1997. – № 5–6. – С. 78–83.

1997

20. Безродний Є. Згасання. Останні дні великого Кобзаря / Євген Безродний // Ваше здоров'я. – 1997. – 8 березня (№ 18). – С. 10.

2000

21. Коваленко П. П. "Серце моє трудне, що в тебе болить...?": (Захворювання і смерть Т. Г. Шевченка з погляду сучасної медицини) / П. П. Коваленко ; ред. М. Лазарук. – Чернівці : Молодий буковинець, 2000. – 60 с.*

2001

22. Бей П. Недуга Тараса Шевченка / Павло Бей // Ваше здоров'я. – 2001. – 3 серпня (№ 31). – С. 6.

2002

23. Нейко Є. М. Стан здоров'я, хвороби та причина смерті Т. Г. Шевченка / Нейко Є. М., Семотюк М. М. // Галицький лікарський вісник. – 2002. – № 1. – С. 151–155.

2004

24. Вольвач П. Клінічний діагноз хвороби і причина смерті Т. Г. Шевченка [Електронний ресурс] / Петро Вольвач // Кримська світлиця. – 2004. – 27 лютого (№ 9). – Електр. текст. дані. – Режим доступу до газети : <http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=1773> – Дата перегляду: 25.02.2014 р. – Мова укр.

25. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка / Павло Зайцев. – К. : Обереги, 2004. – 480 с. – (Сер. «Б-ка укр. раритету»). – За виданням : Зайцев П. Життя Тараса Шевченка / Павло Зайцев ; Наукове товариство ім. Шевченка. – Нью-Йорк ; Париж ; Мюнхен, 1955. – (Б-ка українознавства, Ч. 4).

26. Радиш Я. Ф. Андрій Козачковський – приятель і лікар Т. Г. Шевченка / Я. Ф. Радиш // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2004. – № 1. – С. 86–88.

27. Радиш Я. Поет і лікар (про спілкування Т. Г. Шевченка з лікарем А. О. Козачковським) / Радиш Я., Нікберг І. // The Free Thought. The Ukrainian Newspaper in Australia = Вільна думка. – 2004. – № 25. – С. 9*

2005

28. Марцінковський І. Б. Верифікація хвороби, перенесеної Т. Г. Шевченком у молодому віці / І. Б. Марцінковський // Лікарська справа = Врачебное дело. – 2005. – № 7. – С. 87–89.

29. Марцінковський І. Б. Лікарі – учасники Кримської війни (1853–1856) в оточенні Т. Г. Шевченка / І. Б. Марцінковський // Лікарська справа = Врачебное дело. – 2005. – № 5–6. – С. 102–106.

30. Марцінковський І. Б. Медичне оточення Т. Г. Шевченка. Короткий біографічний показник (до 145-річчя від дня смерті) / І. Б. Марцінковський // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2005. – № 3. – С. 81–87.

31. Марцінковський І. Б. Медикаментозні прописи в творах Т. Г. Шевченка / І. Б. Марцінковський // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2005. – № 4. – С. 87–89.

32. Радиш Я. Лікарі в житті Тараса Шевченка / Ярослав Радиш, Ілля Нікберг // Ваше здоров'я. – 2005. – 4–10 березня (№ 9). – С. 14.

2006

33. Вольвач П. Генеза хвороби та останні дні життя Тараса Шевченка [Електронний ресурс] / Петро Вольвач // Кримська світлиця. – 2006. – 10 березня (№ 11). – Електр. текст. дані. – Режим доступу до газети : <http://svitlytsia.crimea.ua/index.php?section=article&artID=3680> – Дата перегляду: 25.02.2014 р. – Мова укр.

34. Вольвач П. Генеза хвороби та останні дні життя Тараса Шевченка [Електронний ресурс] / Петро Вольвач // Кримська світлиця. – 2006. – 17 березня (№ 12). – Електр. текст. дані. – Режим доступу до газети :

<http://svitlytsia.crimea.ua/index.php?section=vip&vipID=206> – Дата перегляду: 25.02.2014 р. – Мова укр.

35. Марцінковський І. Б. Історія хвороби Тараса Григоровича Шевченка / І. Б. Марцінковський, Я. Ф. Радиш // Лікарська справа = Врачебное дело. – 2006. – № 3. – С. 81–97.

36. Марцінковський І. Б. Історія хвороби Тараса Григоровича Шевченка / І. Б. Марцінковський, Я. Ф. Радиш // Лікарська справа = Врачебное дело. – 2006. – № 4. – С. 88–99.

37. Марцінковський І. Б. Історія хвороби Тараса Григоровича Шевченка / І. Б. Марцінковський, Я. Ф. Радиш // Лікарська справа = Врачебное дело. – 2006. – № 5–6. – С. 82–96.

38. Марцінковський І. Б. Медикаментозні прописи в біографії Т. Г. Шевченка / Марцінковський І. Б. // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2006. – № 3. – С. 129–131.

39. Марцінковський І. Б. Медична допомога Т. Г. Шевченку в останні дні його життя (сучасний погляд в контексті історичного розвитку медичних знань) / І. Б. Марцінковський // Лікарська справа = Врачебное дело. – 2006. – № 1–2. – С. 109–111.

40. Марцінковський І. Б. Медичний факультет Київського університету у творах Т. Г. Шевченка / І. Б. Марцінковський // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2006. – № 2. – С. 92–94.

41. Марцінковський І. Б. Чи можна було врятувати великого Кобзаря? / Ігор Марцінковський, Ярослав Радиш // Ваше здоров'я. – 2006. – 10 березня (№ 9). – С. 14.

2007

42. Марцінковський І. Б. Військовий лікар Є. Рудиковський – знайомий Т. Шевченка / І. Б. Марцінковський // Лікарська справа = Врачебное дело. – 2007. – № 1–2. – С. 83–85.

43. Марцінковський І. Б. Військові медичні інституції в біографії і творчості Т. Шевченка / І. Б. Марцінковський // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2007. – № 3. – С. 55–58.

44. Марцінковський І. Б. Лікарі-випускники медичного факультету Київського університету – знайомі Т. Шевченка / Марцінковський І. Б. // Галицький лікарський вісник. – 2007. – № 1. – С. 121–122.

45. Марцінковський І. Б. Петербурзькі зустрічі лікаря-поета С. Руданського та поета-художника Т. Шевченка / Марцінковський І. Б. // Галицький лікарський вісник. – 2007. – № 2. – С. 110–111.
46. Марцінковський І. Б. Професор І. Буяльський – як лікар і викладач за творами Т. Шевченка / І. Б. Марцінковський // Галицький лікарський вісник. – 2007. – № 3. – С. 128–130.
47. Марцінковський І. Б. Ретроспективна диференційна діагностика випадків захворювань тифами у Т. Шевченка / І. Б. Марцінковський // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2007. – № 4. – С. 97–103.
48. Марцінковський І. Б. Ретроспективна диференційна діагностика причини смерті Т. Г. Шевченка / І. Б. Марцінковський // Архів клінічної медицини. – 2007. – № 1. – С. 84–86.
49. Марцінковський І. Б. Ретроспективна диференційна діагностика пороку серця у хворого на ревматизм Т. Г. Шевченка / І. Б. Марцінковський // Архів клінічної медицини. – 2007. – № 2. – С. 86–88.
50. Марцінковський І. Б. Т. Шевченко в біографії лікаря, етнографа і мандрівника М. Миклухо-Маклая / І. Б. Марцінковський // Лікарська справа = Врачебное дело. – 2007. – № 3. – С. 110–112.
51. Марцінковський І. Б. Хвороби та причини смерті видатних митців і науковців XVIII–XX ст. / І. Б. Марцінковський // Лікарська справа = Врачебное дело. – 2007. – № 8. – С. 102–109.
52. Марцінковський І. Б. Цивільні медичні інституції в біографії і творчості Т. Шевченка / Марцінковський І. Б. // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2007. – № 2. – С. 152–155.

2008

53. Марцінковський І. Б. Інтер'єр сільських аптек в Україні середини XIX ст. за творами Т. Г. Шевченка / І. Б. Марцінковський // Лікарська справа = Врачебное дело. – 2008. – № 1–2. – С. 139–140.
54. Марцінковський І. Б. Петербурзькі зустрічі лікаря-поета С. Руданського та поета-художника Т. Шевченка / І. Б. Марцінковський // Лікарська справа = Врачебное дело. – 2008. – № 3–4. – С. 141–144.
55. Марцінковський І. Б. Професор І. Буяльський – один з учителів Т. Шевченка / І. Б. Марцінковський // Лікарська справа = Врачебное дело. – 2008. – № 5–6. – С. 102–105.

56. Марцінковський І. Б. Студенти-медики Київського університету – активісти недільних шкіл підтримуваних Т. Шевченком / І. Б. Марцінковський // Архів клінічної медицини. – 2008. – № 1. – С. 87–89.

2009

57. Гаврилевич О. Досліджено хворобу Тараса Шевченка [Електронний ресурс] / Олег Гаврилевич // Дубенська ФРІшка. – 2009. – березень (№ 9). – Електр. текст. дані. – Режим доступу до газети : <http://fridubno.at.ua/news/2009-03-09-87> – Дата перегляду: 25.02.2014 р. – Мова укр.

58. Марцінковський І. Б. Лікар-письменник Микола Кетчер і поет-художник Тарас Шевченко / І. Б. Марцінковський // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2009. – № 1. – С. 66–68.

59. Марцінковський І. Б. Народні цілителі у житті та творах Т. Г. Шевченка / І. Б. Марцінковський // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2009. – № 3. – С. 83–85.

2011

60. Коляда Ю. Я не нездужаю, нівроку. Госпіталізація молодого Т. Г. Шевченка у лікарні Св. Марії Магдалини [Електронний ресурс] / Юрій Коляда // Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» : [веб-сайт]. – Електр. текст. дані. – Режим доступу до статті : http://www.vmurol.com.ua/index.php?idd=us_publication&group=14&us_publication=545 – Дата перегляду: 25.02.2014 р. – Мова укр.

2012

61. Альберда Т. «Серце моє трудне, що в тебе болить?» (до питання смертельної недуги Т. Г. Шевченка) [Електронний ресурс] / Тарас Альберда // Хай Вей. – 2012. – 13 юня. – Електр. текст. дані. – Режим доступу до статті : <http://h.ua/story/358102/> – Дата перегляду: 25.02.2014 р. – Мова укр.

62. Кіцера О. Лікарі в житті Тараса Шевченка / Олександр Кіцера, Романа Кіцера // Жіночий лікар. – 2012. – № 4. – С. 63–66.

2013

63. Творчество и болезни знаменитых людей : в 2-х т. / сост. В. Т. Германов, Т. С. Капранова, Т. С. Коваленко. – Луганск : Элтон-2, 2013. – Т. 2. – 595 с.

ДОДАТКИ

Автопортрет зі свічкою (1845 р.)

Б. О. Бобров,* І. Б. Марцінковський

КЛІНІЧНА ДІАГНОЗА ХВОРОБИ І ПРИЧИНА СМЕРТИ Т.Г. ШЕВЧЕНКА**

Часто шанувальники творчости Т. Г. Шевченка не знають чим хворів поет. Серед людей, не обізнаних з епістолярною спадщиною і мемуарами його сучасників, виникають цілком необгрунтовані домисли про хворобу і причину смерти поета. В Шевченкіяні до нас звертається увага тільки на те, що поет хворів ревматизмом з органічним декомпенсованим пороком серця третього ступеня (14, стор. 7). На основі епістолярної спадщини Т. Г. Шевченка і мемуарів його сучасників про останні роки і дні поета, нами була зроблена спроба уточнити, як і який саме клапанний апарат серця був пошкоджений ревматичним процесом (15). Під час заслання восени 1847 року в Орській кріпості Тарас Григорович захворів на ревматизм. У листі до А.І. Лизогуба від 11 грудня 1847 року поет пише: "Бодай і ворогові моему лютому не довелося так каратись, як я тепер караюсь."

* Київський НДІ кардіології ім. М.Д. Стражеска, МОЗ України, директор – член-кор. АН України.

** Бобров В. О. Клінічна діагноза хвороби і причина смерти Т. Г. Шевченка / В. О. Бобров, І. Б. Марцінковський // Лікарський вісник. – 1992. – Т. 39, № 3. – С. 50–54.

Електронний доступ до статті: <http://www.ult.lviv.ua/index.php?newsid=780>

І до всього того треба було ще й занедужать, восени мучив мене ревматизм..." (1, Т 6, стор. 43). Того ж року, 20 грудня, вже в листі до М. М. Лазаревського Т. Г. Шевченко повідомляє: "...опріч нудьги, що в серце впилася, мов люта гадина, опріче всіх лих, що душу катують, — Бог покарав мене ще й тілесним недугом, занедужав я спершу ревматизмом, тяжкий недуг, та я все таки потроху боровся з ним, і лікар, спасибі йому, трохи помагав..." (1, Т 6, стор. 44). 1 лютого 1848 року в листі до А. І. Лизогуба читаємо: "...нудьга і безнадія давить серце, а друге, нездужаю з того дня, як привезли мене в цей край, ревматизм, цингу перетерпів (1, Т 6, стор. 47) В. І. Григоровичу, конференц-секретарю Академії мистецтв, Тарас Шевченко, у квітні 1855 року, писав: "...ревматизм меня быстро разрушает" (1, Т 6, стор. 115).

Різка зміна клімату під час арешту, з відправленням до Петербургу, так і для відбування покарання в Оренбургський край, утримання у в'язниці під час слідства, негативні емоції від усіх цих подій, згубно вплинули на організм і сприяли виникненню хвороби. Можна думати, що в цей час Т. Г. Шевченка турбували болі в області серця, які одночасно сприймалися як туга за Україною, рідними, знайомими та улюбленим заняттям.

Уже після заслання при відвідуванні в 1859 році Т. Г. Шевченка на його петербургській квартирі, художник В. В. Ковальов пізніше згадував: "...Я був вражений різкою зміною в його зовнішності: це вже не той широкоплечий, кремезний, русявий чоловік у сірому сюртуці, яким я знав його колись; переді мною був зовсім схудлий, лисий чоловік, без кровинки на обличчі; руки його просвічувалися так, що видно було наскрізь кістки і жили... Я мало не заплакав" (2, стор. 86). Л. В. Тарновська в листі до сина 30 вересня 1859 року писала: "...Бідолашний Шевченко хворий, і я боюсь, чи не водянка це у нього в грудях; він не лежить, але рухи його важкі й обличчя обрюзгло" (5, стор. 160). Л. Ф. Пантелеев, згадуючи свою зустріч із поетом у 1860 році, записав: "...Обличчя, помітно набрякле, мало виразні сліди багато чого пережитого Шевченком, зокрема й тієї слабости, яка в останні роки передчасно прискорила його життєвий кінець" (2, стор. 267). При виїздах Т. Г. Шевченка майже завжди супроводжував М. Й. Мікешин "... не лише як друг, але і як тілохранитель, тому

що Т.Г. (Тарас Григорович — наше) в останній рік життя, траплялося, часто неприємно і доводилося відвозити його додому в екіпажі як хворого" (5, стор. 160). У спогадах Ф. І. Черненка, записаних О. Я. Кониським, читаємо: "... Вже під кінець вересня і з самого початку жовтня (1860), провідуючи Шевченка, не можна було йому не помітити, що поет вельми хворий. Сам Шевченко не любив розповідати про свою недугу, взагалі не любив він свого суму і лиха розносити по чужих хатах. Навпаки, яко людина згуртована, він пильнував ховати від людей своє горе, не давати помітити свою недугу" (2, стор. 369).

О. М. Лазаревський у спогадах про останні дні поета розповідає: "Тарас Григорович почував себе погано з осені минулого року (1860-наше). 23 листопада, зустрівшись у М. М. Лазаревського з лікарем Барі, він особливо скаржився на біль в грудях. Лікар, вислухавши груди, радив Тарасові Григоровичу поберігтися.

Відтоді здоров'я його погіршувалося з дня на день. Січень і лютий просидів він майже безвихідно в кімнаті, зрідка тільки відвідуючи близьких знайомих" (2, стор. 378). На останньому автопортреті, виконаному маслом у 1860 році, на блідому обличчі Т.Г. Шевченка помітні ціянотичний рум'янець, набряклість, які свідчать про тяжку, запущену хворобу серця.

Рішуче відкидаючи думку про смерть, поет продовжував працювати. У своєму останньому передсмертному вірші "Чи не покинуть нам, небого...", писав:

А поки те, та се, та оне...

Ходімо просто – навпростець

До Ескулапа на ралець –

Чи не одурить він Харона

І Парку-пряху (1, Т 2, стор. 373).

Використовуючи в цьому вірші персон древньо-грецької та древньо-римської мітології, поет ще вірить у мудрість лікарів і щасливе завершення хвороби.

М. С. Лесков так згадував свою зустріч із Т. Г. Шевченком у січні 1861 року: "... Сидів за столом боком до вікна. Перед ним стояв аптечний слоїк з

ліками... "Ось пропадаю, – сказав він. – Бачите, яка ледащиця з мене зробилась". Я почав придивлятися пильніше і побачив, що й насправді в усій його істоті було щось дуже хворобливе,... Він скаржився на біль у грудях і на жорстоку задишку. "Пропаду", — закінчив він і кинув на стіл ложку, з якої щойно проковтнув ліки..." (2, стор. 380). В листі до родича Варфоломія Шевченка 22 січня 1860 року поет писав: "...Чхаю та кашляю, аж обісіло" (1, Т 6, стор. 279). Перенесене простудне захворювання ще більше погіршило стан здоров'я. Про це ми і довідуємося в наступному листі до В. Шевченка від 29 січня: "Так мені погано, що я ледве перо в руках держу... Прощай! утомився, наче копу жита за одним заходом змолотив" (1, Т 6, стор. 280).

Квартира, яку було надано Т. Г. Шевченку при Академії мистецтв, була поділена антресолями на два яруси. У верхньому ярусі, де вікно знаходилося на рівні підлоги і з якого завжди дуло холодом, він спав, а в нижньому працював. Прислужував йому відставний солдат. Здоров'я погіршувалося з кожним днем. Зважаючи на прогресування хвороби і невлаштованість життя поета, друзі почали піклуватися про госпіталізацію Т.Г. Шевченка в лікарню. Але було вже пізно.

В спогадах М. М. Лазаревського про останні дні життя Т. Г. Шевченка і записаних О. М. Лазаревським читаємо, що 25 лютого "застав його у страшних муках. За словами Тараса Григоровича, вночі у нього почався дуже сильний біль у грудях, що не давав йому лягати. Він сидів на ліжку й напружено дихав" (2, стор. 378). Незабаром приїхав Е.Я. Барі. "...Вислухавши груди, лікар сказав, що водянка перекинулась у легені. Муки страдника були невимовні; кожне слово коштувало йому страшних зусиль. Мушка, покладена на груди, трохи полегшила страждання" (2, ст. 378). Але це було не надовго, бо далі читаємо: "...Він сидів на ліжку, кожні п'ять-десять хвилин запитував, коли буде лікар, і висловлював бажання прийняти опій, щоб заснути" (2, стор. 378). Самопочуття не покращувалося. "О шостій годині приїхав один із друзів покійного з лікарем П. А. Круневичем. Хворий був знову у тяжкому стані. Він ледве відповідав на запитання лікаря і, здавалося, усвідомлював уже безнадійність свого становища. Близько дев'ятої години приїхали знову п. п. Барі і Круневич. Вони

ще раз вислухали груди хворого; вода й далі наповнювала легені. Щоб полегшити страждання, поставили другу мушку" (2, стор. 378). "Через деякий час Тарасу Григоровичу полегшало, і він побажав заснути, але через п'ять хвилин знову попросив допомоги. "В мене знову починається пароксизм, як би припинити його!" Поклали до рук гірчичники" (2, стор. 379). Біля одинадцятої години друзі, що відвідали Шевченка, "...побачили, що хворий сидів на ліжку, без світла; йому було дуже тяжко" (2, стор. 379). На запитання, що, може, вони йому заважають, поет відповів: "І справді так; мені хочеться говорити, а говорити трудно" (2, стор. 379).

"...Майже всю ніч провів він сидячи на ліжку, упершия в нього руками; біль у грудях не давав йому лягти. Він то запальював, то гасив свічку, але до людей, що були внизу, не озивався" (2, стор. 379). О п'ятій годині випив склянку чаю і побажав зійти вниз. "Зійшов Тарас Григорович у майстерню, охнув, упав, і о пів на шосту нашого дорогого, рідного поета не стало!.." (2, стор. 379).

З лікарського свідоцтва про смерть і хворобу Т. Г. Шевченка можна довідатися: "Свидетельство Копия дано сие в том, что Академик Тарас Шевченко, 49 лет от роду, давно уже одержим органическим расстройством печени и сердца (*vitium organicum hepatis et cordis*); в последнее время развилась водяная болезнь (*Hydrops*), от которой он умер сего 26 февраля.

Подлинник подписал: Доктор Эдуард Бари, ординатор при больнице Св. Марии Магдалины..." (4, стор. 363).

Нижче на свідоцтві олівцем відмічено: "47 лет от рождения" (4, стор. 363). Це виправлення стосується помилково вказаного лікарем віку Т. Г. Шевченка. З цього свідоцтва видно, що лікарі на перший плян ставили органічний розлад печінки. Сьогодні ми знаємо, що при розвиткові тотальної серцевої недостатності проходять патологічні зміни і з сторони печінки.

Підсумовуючи ці скупі описи, можна виділити такі характерні ознаки хвороби: початок і загострення захворювання в осінньо-зимовий і зимово-весняний періоди, болі в суглобах, тупі болі в серці в ранній період хвороби, тривалий період компенсації, блідість шкірних покривів, акроціаноза,

ціанотичний рум'янець, швидка втомлювальність, слабкість, задишка, що виникала при незначній фізичній роботі, непритомність, інтенсивні болі в грудній клітці, скованість рухів, набряки на обличчі, застійні зміни з боку печінки і в останні дні клетінне дихання та вимушене сидяче положення на ліжку (ортопнос).

Розглянемо як і який саме клапанний апарат серця, з наявних описаних симптомів, був найімовірніше поражений. В запущених хворих з недостатністю аортального клапана відмічаються головокружіння, схильність до зомління, задишка, блідість шкірних покривів, болі в правому підребер'ї при недостатності кровообігу, симптом Мюссе, тобто пульсація сонних артерій з коливаннями голови (6, стор. 118-121, 133-136; 7, стор. 466-470, 541; 8, стор. 282). Про останні не вказують ні один із знайомих поета, а вони в запущених варіантах характерні для недостатності аортального клапана.

При стенозі устя аорти частіше відмічаються головокружіння, зомління, блідість, акроціаноза, задишка, втомлювальність, інтенсивні стискаючі болі в області серця і за грудиною. При застійних явищах у великому колі кровообігу – болі в правому підребер'ї, набряки (6, стор. 89-93, 107; 7, стор. 441, 460-466, 541; 8, стор. 292, 296). Частіше цей порок зустрічається у чоловіків (Василенко В. Х. 1972). За даними Соколова Б. П. (1963) під час патологоанатомічних досліджень аортальна стеноза виявляється у 23 відсотках (Bailey (1955) у 22,5%), померлих в наслідок набутих пороків серця (8, стор. 292). Середні вік хворих у моменті смерті складає 47,2 року (6, стор. 89; 8, стор. 292).

Враховуючи виражений ціанотичний рум'янець, можна думати і про поражение мітрального клапана. При запущених формах стенози лівого передсердно-шлуночкового отвору характерні осиплість голосу і особливо часто кровохаркання (6, стор. 19-23, 44-45, 57-59; 7, стор. 432, 442-450, 542; 8, стор. 268). В даному випадку, найімовірніше, можлива недостатність мітрального клапана (6, стор. 60-64, 75; 7, стор. 453-456; 8, стор. 261). Ця недостатність могла бути спричинена як пораженням ревматичним процесом самого клапана, так і в наслідок значної дилатації лівого шлуночка серця,

зумовленого стенозою устя аорти. Про значне розширення лівої половини серця можна судити з вираженої серцевої недостатності.

В стадії тотальної серцевої недостатності часто зустрічається фібриляція передсердь (миготлива аритмія) (6, стор. 45, 75, 107, 136), але, на превеликий жаль, ні в одному із спогадів не вказується ні на неритмічність пульсу, ні на перебої в роботі серця.

Перенесене 22 січня простудне захворювання, найімовірніше грипа, погані побутові умови — холодне, сире приміщення, все це тільки погіршувало перебіг хвороби.

Підсумовуючи все вище сказане, можна поставити діагнозу. Ревматизм, активна фаза, безперервно рецидивуючий перебіг. Поворотний ревмокардит. Комбінований порок серця з переважанням стенози устя аорти і недостатністю двохстулкового (мітрального) клапана. Поліартрит. Кардіяльний цироз печінки. Анасарка. набряк легень. Асистолія.

Аналізуючи літературу того періоду з внутрішніх захворювань (10,11,12,13) стає зрозуміло, що вже тоді лікарі пов'язували ревматизм з чистими простудними захворюваннями, які в свою чергу провокують погані побутові умови і холодний сирий клімат (11, стор. 197; 12, стор. 91).

Лікарями Т. Г. Шевченкові були запропоновані щадящий режим, запобігання переохолодження. З медикаментів: серцеву мікстуру, на жаль ми не знаємо ні її назви, ні складу, опій, пластир з шпанською мухою, а також гірчичники на руки.

Деякі зарубіжні лікарі, того часу пропонували в своїх монографіях кровопускання, надрізи на гомілках (11, стор. 217). Такий метод лікування міг полегшити на короткий період стан хворого, але й ослабив би здоров'я пацієнта, про що вказували лікарі з Московського університету (12, стор. 103), медичний факультет якого в 1848 році закінчив П. А. Круневич.

Діючою речовиною в пластирі з шпанських мух є контаридін, що діє як місцевий подразник. У великих дозах (для контаридіну смертельна доза 0,01 г, а порошка шпанських мух 1,5 г (може викликати спочатку частий сечопуск і

збільшення кількості виділеної сечі. В дальнішому на фоні болючого сечопуску знижується загальна кількість виділеної сечі (9, Том 35, стор. 83).

Сучасна медицина, використовуючи сьогодні існуючі можливості і лікувальні засоби, звичайно, продовжила б життя Т.Г. Шевченка, але ненадовго. Хвороба в наслідок тяжких умов життя як до, а особливо під час і після заслання дуже вже була запущеною.

Постійне психоемоціональне напруження і переживання за рідних, знайомих, простий народ, який так за життя поета і не отримав звільнення з кріпацтва, ще більше погіршувало протікання хвороби.

Щодо лікування, то лікарі П.А. Круневич і Е.Я. Барі лікували на рівні тогочасного розвитку медицини і докладали всіх зусиль, щоб полегшити стан хворого Т.Г. Шевченка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тарас Шевченко. Повне зібрання творів у 6-ти томах. Київ, Видавництво Академії наук УРСР, 1964.
2. Спогади про Тараса Шевченка. Київ, "Дніпро", 1982.
3. Анатолій Костенко. "Шевченко в мемуарах", Київ, "Радянський письменник", 1965.
4. Тарас Шевченко. Документи та матеріали до біографії. Київ, "Вища школа", 1982.
5. Петро Жур. "Шевченківський Петербург", Київ, "Дніпро", 1972.
6. Маколкин В.И. "Приобретенные пороки сердца", Москва, "Медицина", 1982.
7. Виноградов А.В. "Дифференциальный диагноз внутренних болезней", Москва, "Медицина", 1987.
8. Руководство по кардиологии. Под редакцией ак. Е.И. Чазова, Том 3, Москва, "Медицина", 1982.
9. Большая медицинская энциклопедия. Главный редактор Н.А. Семашко, Москва, ОГИЗ РСФСР, 1936.
10. Болезни сердца. Сочинение проф. Фридрейха. Издание военно-медицинского департамента. С.-Петербург, 1864.

11. Руководство к терапии. Доктор Ф.Л. Балле. Перевод с последнего французского издания. Часть 6. Санктпетербург. В типографии библиотеки мед. наук доктора М. Хала. 1859.
12. Патология и терапия или руководство к медицинской клинике. Том 3. Составленной Карлом Конштаттом и Алексеем Полуниным. Москва. В Университетской типографии. 1854.
13. Феликс Нимейер. "Руководство к частной патологии и терапии. На основании физиологии и патологической анатомии." Санктпетербург. 1861.
14. Коломійченко М., Горленко В. "У колі друзів", Київ, "Дніпро", 1982.
15. Бобров В.О., Марцінковський І.Б. "Хвороба і останні дні Т.Г. Шевченка", Врacheбное дело, 1991.

ОСТАННІЙ ДЕНЬ ЖИТТЯ Т. Г. ШЕВЧЕНКА *

С.-Петербург. 26 лютого 1861 р.

Сьогодні вранці, о пів на шосту, не стало Шевченка...

Тарас Григорович почував себе погано з осені минулого року. 23 листопада, зустрівшись у М. М. Лазаревського з лікарем Барі, він особливо скаржився на біль у грудях. Лікар, вислухавши груди, радив Тарасові Григоровичу поберегтись. Відтоді здоров'я його погіршувалося з дня на день. Січень і лютий просидів він майже безвихідно в кімнаті, зрідка тільки відвідуючи близьких знайомих. У цей час він продовжував займатися гравіруванням, писав копію із свого портрета, що був на виставці, й почав портрет однієї дами; останній сеанс відбувся наприкінці січня; він весело й спокійно працював з дванадцятої до четвертої години.

У суботу, 25 лютого, в день іменин покійного, перший відвідав хворого М. М. Лазаревський і застав його у страшних муках. За словами Тараса Григоровича, вночі у нього почався дуже сильний біль у грудях, що не давав йому лягти. Він сидів на ліжку й напружено дихав. «Напиши брату Варфоломію, — сказав він Лазаревському, — що мені дуже недобре». Після того приїхав Е. Я. Барі. Вислухавши груди, лікар сказав, що водянка перекинулася у легені. Муки страдника були невимовні; кожне слово коштувало йому страшних зусиль. Мушка, покладена на груди, трохи полегшила страждання. У цей час йому прочитали вітальну депешу з Харкова, від П. Трунова. «Спасибі», — тільки й міг вимовити хворий. Потім попросив відчинити квартиру, випив склянку води з лимоном і ліг. Здавалося, він задрімав, присутні спустилися в його майстерню. Близько третьої години Тараса Григоровича відвідали ще кілька приятелів. Він сидів на ліжку, кожні п'ять-десять хвилин запитував, коли буде лікар, і висловлював бажання прийняти опій, щоб заснути. Відповідали, що лікар буде о третій годині, але через кілька хвилин він знову затужив, чи скоро приїде лікар. Порівняно йому було в цей час краще. Коли залишився у нього один В. М. Лазаревський, Тарас Григорович почав говорити, як би хотілося йому побувати на батьківщині і що навесні він поїде на Україну... Підбадьорюючи хворого, В. М. Лазаревський запрошував його поїхати разом з ним у південні губернії. Тарас Григорович слухав із задоволенням, охоче погоджувався, зауважуючи, що рідне повітря відновить його здоров'я. «От якби додому, там би я, може, одужав». У цей час Е. Я. Барі знову відвідав хворого, знайшов його у задовільному стані й радив продовжувати прописані засоби. Хворого залишили, очевидно, заспокоєним.

О шостій годині приїхав один із друзів покійного з лікарем П. А. Круневичем. Хворий був знову у тяжкому стані. Він ледве відповідав на запитання лікаря і, здавалося, усвідомлював уже безнадійність свого становища. Близько дев'ятої години приїхали знову пп. Барі і Круневич. Вони ще раз вислухали груди хворого; вода й далі наповнювала легені. Щоб полегшити страждання, поставили другу мушку. Після цього хворий одержав другу вітальну депешу, з Полтави: «Батьку! Полтавці поздоровляють любого Кобзаря з іменинами і просять: утни, батьку, орле сизий! Полтавська громада». Вислухавши її, хворий сказав: «Спасибі, що не забувають». Депеша, як видно, обрадувала його. Потім лікарі зійшли вниз. Друзям, що лишилися біля нього, Тарас Григорович сказав: «Чи не засну я — заберіть вогонь!»

*Лазаревский О. М. Останній день життя Т. Г. Шевченка / О. М. Лазаревський // Спогади про Тараса Шевченка. – К. : Дніпро, 1982. – С. 378–379.

Але хвилини через п'ять він гукнув: «Хто там?» І коли на поклик його прийшли, то він просив повернути п. Барі і сказав йому: «В мене знову починається пароксизм, як би припинити його!» Приклали до рук гірчичники.

О пів на одинадцять Тараса Григоровича відвідав М. М. Лазаревський з іншим приятелем; вони побачили, що хворий сидів на ліжку, без світла; йому було дуже тяжко. На зауваження М. М. Лазаревського, що, може, вони йому заважають, Тарас Григорович відповів: «І справді так; мені хочеться говорити, а говорити трудно». Його залишили самого.

Майже всю ніч провів він сидячи на ліжку, уперши в нього руками; біль у грудях не давав йому лягти. Він то запалював, то гасив свічку, але до людей, що були внизу, не озивався.

О п'ятій годині він попросив служника зробити чай і випив склянку з вершками. «Прибери ж ти тепер тут, — сказав Тарас Григорович служникові, — а я зйду вниз».

Зійшов Тарас Григорович у майстерню, охнув, упав, і о пів на шосту нашого дорогого, рідного поета не стало.

О. М. Лазаревський

ОСТАННІЙ ДЕНЬ ЖИТТЯ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Вперше надруковано в газ. «Северная пчела», 1861, 28 лютого, № 48, і тоді ж видано окремою відбиткою. Подається за першодруком.

Барі Едуард Якович (1826 — 1893) — доктор медицини, петербурзький знайомий Шевченка. Лікував поета під час останньої хвороби й видав свідоцтво про його смерть.

...писав копію із свого портрета, що був на виставці... — Як встановив Л. Владич, на академічній виставці 1860 р. експонувався автопортрет Шевченка, який був куплений великою княгинею Оленою Павлівною й протягом, довгого часу вважався втраченим. Вже за Радянської влади його придбав колекціонер М. Смирнов-Сокольський. Нині він зберігається в Державному музеї українського образотворчого мистецтва в Києві. О. Лазаревський, а за ним і пізніші мемуаристи й дослідники помиляються, вважаючи, що незадовго до смерті, для лотереї на користь видання букваря, Шевченко зробив копію з цього автопортрета. Насправді він намалював інший автопортрет (т. X, № 67), який був виграний у лотерею О. Резановим, подарований ним В. Лазаревському й нині зберігається в ДМІІ (див.: Владич Л. Автопортрети Тараса Шевченка. К., Мистецтво, 1973, с. 27 — 31).

...почав портрет однієї дами... — нині не відомий.

...прочитали вітальну депешу з Харкова, від П. Трунова — діяча харківської громади Трунова Петра Логвиновича. Ця телеграма нині не відома.

Круневич Павло Адамович (1824 — 1871) — лікар, поляк за національністю; одночасно з Шевченком був на засланні в Оренбурзькому краї, але зустрівся з поетом лише в Петербурзі 1858 р. (т. 5, с. 224 — 226).

...одержав другу вітальну депешу, з Полтави... — Див. «Листи до Т. Г. Шевченка», с. 219.

ОСТАННЯ ЗУСТРІЧ І ОСТАННЯ РОЗЛУКА З ШЕВЧЕНКОМ*

*В мяч не любил он играть никогда:
Сам он был мячик — судьба им играла.*

А. Плещеев

От і осиротіла малоросійська ліра. Лежить у домовині її змовклий поет. Не стало Тараса Григоровича Шевченка. Сьогодні його труну опустили в сиру могилу на Смоленському кладовищі, вшанувавши його прощальним словом і братньою сльозою. Не казатиму про те, яка це велика втрата для малоросійської літератури в епоху її виникнення, у день народження «Основи», якій покійний поет співчував усією душею. Значення Шевченка відоме кожному, хто любив рідне слов'янське слово і був не байдужий до високого й прекрасного, — але не можу відмовити собі в задоволенні поділитися з читачами «Русской речи» тими враженнями, які залишила в мені остання моя зустріч з покійним поетом і остання моя розлука з ним біля його могили.

З петербурзьких газет, я гадаю, всім уже відомо, що Т. Г. Шевченко нездужав ще з минулої осені, а наприкінці січня цього року він уже майже не залишав своєї квартири в будинку Академії мистецтв. Квартира ця, відведена йому, коли він повернувся в Петербург, складалася з однієї вузької кімнати з єдиним вікном, перед яким Шевченко-художник звичайно працював за мольбертом. Окрім стола з книгами та естампами, мольберта й невеликого диванчика, оббитого простою строкатою клейонкою, двох аж надто простих стільців і блаженської ширми, що відгороджувала вхідні двері від майстерні художника, в цій кімнаті не було ніяких оздоб. З-за ширми вузькі двері вели так само вузькими спіральними сходами на антресолі, що складалася з такої ж, як і внизу, кімнати з одним квадратним вікном аж до підлоги: тут була спальня і літературний кабінет Шевченка-поета. Умеблювання цієї кімнати було ще вбогіше: Праворуч у кутку стояв невеликий стіл, на якому звичайно писав Шевченко; ліжка з вельми скромною постіллю, а в ногах ліжка другий, простенький столик, на якому звичайно стояв графин з водою, рукомийник і скромний чайний прибор.

Близько року я не був у Петербурзі й, повернувшись наприкінці січня до Північної Пальміри, одразу ж пішов уклонитися поетові. Біля його дверей зустрів солдата, який звичайно йому прислужував. «Удома Тарас Григорович?» — запитав я в нього. «Немає, — відповів служака, — він ниньки ще рано пішов з дому». Я, однак, підійшов ближче до дверей поета з наміром покласти в щілину мою картку, як і раніше часто це робив, коли не заставав його вдома, але, на мій превеликий подив, двері від мого легкого доторку відчинилися. В кімнаті, що правила за майстерню *художникові*, нікого не було, а нагору я йти не хотів, боячись потурбувати *поета*, і почав взувати свої галоші. «Хто там?» — почулося в цей час згори. Я впізнав голос Шевченка і назвав своє прізвище. «А-а... ходіть же, голубчику, сюди», — відповів Тарас Григорович. Увійшовши, я побачив поета: він був одягнений у коричневу малоросійську свитку на червоній підкладці і сидів за столом боком до вікна. Перед ним стояв аптечний слоїк з ліками і недопита склянка чаю. «Звиніть, будьте ласкаві, що так приймаю. Не можу зійти вниз — підлога там клята, хай їй грець. Сідайте». Я сів біля столу, не сказавши жодного слова. Шевченко здався мені якимсь дивним.

* Лєсков М. С. Остання зустріч і остання розлука з Шевченком / М. С. Лєсков // Спогади про Тараса Шевченка. – К. : Дніпро, 1982. – С. 379–382.

Обидва ми мовчали, і він обірвав цю мовчанку. «Ось пропадаю, — сказав він. — Бачите, яка ледащиця з мене зробилась». Я почав придивлятися пильніше і побачив, що й насправді в усій його істоті було щось дуже хворобливе, однак ані найменших ознак близької смерті я не міг вловити на його обличчі. Він скаржився на біль у грудях і на жорстоку задишку. «Пропаду», — закінчив він і кинув на стіл ложку, з якої щойно проковтнув ліки. Я намагався заспокоїти його звичними в таких випадках фразами, а втім, і сам глибоко вірив, що могутня натура поета, котра витримала безліч потрясінь, не піддається хворобі, жахливого значення якої я не розумів. «Ну годі про мене, — сказав поет, — краще розкажіть, що доброго на Україні?» Я передав йому кілька поклонів від його знайомих. Він про кожного що-небудь запитав у мене, його дуже засмутила звістка про хворобу художника Ів. Вас. Гудовського, у якого поет гостював під час останнього перебування в Києві. Говорячи про Малоросію і про своїх українських знайомих, поет помітно оживав: хвороблива роздратованість потроху залишала його і переходила то в почуття тієї теплоти і живої любові, якою дихали його твори, то в найпалкіше обурення, яке він, по можливості, стримував.

На столі, перед яким він сидів, лежали два стосики укладеного, ним малоросійського букваря, а під рукою в нього була інша «малоросійська граматка», яку він кілька разів відкривав, кидав на стіл, знову відкривав і знову кидав. Видно було, що ця книжка дуже його турбує й непокоїть. Я взявся було за шапку. Поет зупинив мене за руку і посадив. «Чи знаєте ви ось цю книжчину?» — він показав мені «граматку». Я відповів ствердно. «Ану ж, як знаєте, то скажіть мені, для кого вона писана?» — «Як для кого?» — відповів я на запитання іншим запитанням. «А так, для кого? Бо я не знаю, для кого, тільки не для тих, кого треба навчити розуму». Я постарався ухилитись од відповіді і завів мову про недільні школи, але поет не слухав мене і, очевидно, продовжував думати про «граматку».

«От якби до весни дотягти! — сказав він після довгих роздумів. — Та на Україну... Там, може б, і полегшало, там, може б, ще хоч трошки подихав». Мені стало нестерпно, я відчував, як у мене набігали сльози. Він розпитував мене про Варшавську залізницю і Київське шосе. «Так! — сказав він, — коли б швидше ходили поштові екіпажі, не доїдеш живим на цих клятих перекладних, а їхати треба, — помру я тут неодмінно, якщо залишусь».

Я почав прощатись. «Спасибі, що не забуваєте, — сказав поет і встав. — Ага, — додав він, подаючи мені свій букварик, — прогляньте його та скажіть мені, що ви про нього думаєте». З цими словами він подав мені книжку, і ми розлучились... назавжди в цьому житті. Більше я не бачив уже Шевченка в живих, а звістка про його смерть 26 лютого мене вразила, як удар грому. Вранці 27 лютого я з іншим моїм земляком і знайомим покійного А. І. Нечипоренком пішли в академію. Двері Шевченка були замкнені й опечатані; ми здогадалися і пішли в академічну церкву. Там у притворі стояло біле віко труни, а перед амвоном на чорному катафалку видно було труну, оббиту білим глазетом. В узголів'ї маленький чоловічок читав дуже повільно й дуже тихо. Я згадав, як рік тому поет клопотався про видання псалмів, перекладених ним на малоросійську мову, і завжди занепокоєний заходив до мене по дорозі з Олександро-Невської лаври на Васильєвський острів. Тепер же йому читали один із перекладених ним псалмів. Червоні штори на церковних вікнах, навпроти яких стояла труна, були спущені і кидали червонувате світло на спокійне лице небіжчика, що зберігало на собі печать тих благородних дум, які не залишали його за життя. Три художники з папером і олівцями в руках стояли ліворуч від труни й малювали; дві жінки типу петербурзьких кухарок теревенили, що й із хохлів бувають розумні люди і що покійний — он майорського чину дослужився, а брати його так ще «поміщицькі». Я згадав п. Фліорковського, законного поміщика сім'ї померлого поета... Заскочив якийсь кавалерист в мундирі приємного кольору, брязкаючи шпорами і шаблею, але, пройшовши кілька кроків по церкві, взяв шаблю в руки і, піднявши підбори, пішов навшпиньках — весь шум, утворований зброєю, припинився. В церкві знову запанувала благоговійна тиша і чувся лише кволий голос маленького панка, який читав над малоросійським поетом жалі біблійного поета-царя.

28 лютого після закінчення в академічній церкві заупокійної обідні по рабу божім Тарасі і після панахиди за церковними приписами близькі покійного вшанували його

надгробним словом. Усіх промов, якщо не помиляюсь, було виголошено дев'ять, з них сім — у церкві і дві — на кладовищі. Загальний зміст цих промов легко собі уявити, і я не вважаю за потрібне про них докладно розповідати, тому що стенографувати їх не було жодної можливості, а викладати промови коротко — означає псувати їх. Можу лише сказати, що особливо сильно відгукнулося в душах слухачів славо улюбленого нашого професора М. І. Костомарова і п. Курочкіна, якому стримувані сльози заважали виголосити своє коротке слово, перейняте сердечною простотою й щирістю. Могилу для Шевченка викопали за дзвіницею кладовищенської церкви, ближче до узбережжя: до якогось часу він крайній мешканець Смоленського кладовища, і за його могилкою пролягає біла снігова рівнина, немовби слабке нагадування про той широкий степ, про який він співав і який зміряв ще «малими ногами». В могилу було спущено дощатий ящик, вистелений зсередини свинцем, але на дні так погано запаяний, що вода набралась у нього раніше, аніж домовину пронесли на кладовище. І на третій день поетове лице залишалось надивовижу благообразним. Великий лавровий вінок вінчав його благородне чоло, — в руках у багатьох також були вінки з квітів, принесені, щоб покласти їх на свіжу могилу поета. Дам було не дуже багато, однак жіноча сльоза з очей пані Білозерської і старенької Костомарової не минули могили Шевченка. Багато хто дуже шкодував, що немає родини Толстих, які любили поета і не забували його в найтяжчі хвилини його багатостраждального життя.

Кола кришку ящика, в який поставили домовину, було запаяно, натопи, що проводжав покійного, почав розходитись. Пішов досить лапатий сніг, якийсь панок з папкою в руках перся між людей, пропонуючи літографовані портрети мертаюте Шевченка; старенькі з богадільні канючили за впокій душеньки — на душі ставало важче і важче. Чи давно Росія поховала Хом'якова, Аксакова, і ось знову ще одна могила...

Але як і поетична діяльність Шевченка залишається серед найкращих сторінок малоросійської словесності, так і сам день його похорону назавжди залишиться знаменним в історії українського письменства й громадянськості. Найулюбленіша мрія поета здійснилась і голосно заявила про своє існування. Малоросійське слово здобуло право громадянства, пролунавши вперше у формі ораторської промови над домовиною Шевченка. З дев'яти прощальних промов, виголошених над могилою поета, шість було сказано малоросійською мовою. З решти трьох промов дві були виголошені російською і одна польською, ніби на знак спільного горя слов'ян, які прийшли віддати останню шану малоросійському поетові-страднику...

М. С. Лесков

ОСТАННЯ ЗУСТРІЧ І ОСТАННЯ РОЗЛУКА З ШЕВЧЕНКОМ

Вперше надруковано в московській газ. «Русская речь», 1861, 9 березня, № 19 — 20. Подається за виданням: Лесков Н. С. Собрание сочинений в одиннадцати томах, т. 10. М., Гослитиздат, 1958, с. 7 — 12.

Лесков Микола Семенович (1831 — 1895) — російський письменник. З творчістю Шевченка познайомився 1848 р. в Орлі через засланого туди кириломефодіївця О. Марковича. Зустрічався з поетом після заслання в Петербурзі, брав участь у його похороні; згодом згадував про Шевченка у статтях «Официальное буффонство», «Вечная память на короткий срок», «Забыта ли Тарасова могила?» (див.: Лесков Н. С. Собрание сочинений в одиннадцати томах, т. 11. М., Гослитиздат, 1958, с. 23 — 33) та ін.

«В мяч не любил он играть никогда...» — Епіграф узято з вірша австрійського поета К. Бека «Слуга и служанка» в перекладі О. Плещеева («Современник», 1861, кн. 1, с. 119 — 120).

...поділитися з читачами «Русской речи»... враженнями... — Газ. «Русская речь» виходила в Москві протягом 1861 — 1862 років, вміщувала огляди літературно-мистецького і громадсько-політичного життя в Росії та на Заході. На смерть Шевченка відгукнулася, крім статті М. Лескова, коротким повідомленням (1861, 2 березня, № 18).

З петербурзьких газет... уже відомо... — Йдеться про статтю О. Лазаревського «Последний день жизни Т. Г. Шевченко», вміщену в газ. «Северная пчела», 1861, 28 лютого, № 48, та некрологи в газ. «Русский инвалид», 1861, 2 березня, № 50, і «Северная пчела», 1861, 2 березня, № 50.

...його дуже засмутила звістка про хворобу художника І. В. Гудовського... — На час відвідин Шевченка М. Лєсковим І. Гудовський уже помер.

...укладеного ним малоросійського букваря... — «Букварь южнорусский. Составил Тарас Шевченко». СПб., 1861 (т. 6, с. 365 — 388).

...інша «малоросійська граматка» — укладена П. Кулішем «Граматка» (СПб., 1861), перейнята клерикальним духом.

Ничипоренко Андрій Іванович (1836 — 1863) — учасник революційно-визвольного руху, землеволець, кореспондент «Колокола». Зустрічався з Шевченком 1860 р. за дорученням О. Герцена. 1862 року заарештований за зв'язок з лондонською еміграцією, помер у Петропавловській фортеці.

...рік тому поет клопотався про видання псалмів, перекладених ним на малоросійську мову... — Написаний Шевченком 1845 р. цикл віршів «Давидові псалми» надруковано (з цензурними купюрами) в «Кобзарі» 1860 р. та окремим виданням (СПб., 1860). На їх публікацію Шевченкові довелося брати подвійний дозвіл: цензури світської та духовної (див.: «Т. Г. Шевченко. Документи та матеріали до біографії», с. 512, 520 — 524, 530 — 531).

Три художники... стояли ліворуч від труни й малювали... — Шевченка в труні змалювали художники В. Верещагін, М. Дмитрієв, П. Ейснер, Л. Жемчужников, М. Микешин, В. Резанов.

Усіх промов... було виголошено дев'ять... — На прхороні Шевченка в Петербурзі промовляли: П. Куліш, В. Білозерський, М. Костомаров, В. Хорошевський (польською мовою), Ф. Хартахай та М. Курочкін; присвячені Шевченку вірші прочитали О. Афанасьєв-Чужбинський та П. Таволга-Мокрицький. Були також підготовлені, але внаслідок зіткнення з поліцією не виголошені промови П. Чубинського та «пермитянина Южакова». Всі ці промови опубліковано в журн. «Основа» (1861, № 3, с. 5 — 15) у тексті статті Л. Жемчужникова «Воспоминание о Шевченко; его смерть и погребение».

Ф. Хартахай у листі до В. Гнилосирова від 28 лютого 1861 р. сповістив деякі подробиці панахиди по Шевченку в церкві Академії мистецтв: «Се було 28 числа. У 10 часів почалась обідня, в 11 кончилась і почалась панахида. Після панахиди завелись з попами: попи кажуть — треба закрити труну, громада притьмом кричить — не треба; Білозерський чуть було не добравсь до однієї бороди, та якось-то обійшлося: піп сховавсь. А все-таки торгуються, щоб труну закрити; парубота дивиться, що поки вона не озьметься за діло, то попи гарчатимуть. Наплювавши у кулаччя, парубота гаркнула своїм властним голосом: «Не надо!» — і попи злякались, і всі у вітвар поховались. Утихомиривши народ у церкві, почали говорити річі до тіла... Усіх річей було сказано з п'ятнадцять. При виносі труни ні одна проста рука до неї не торкалась, її ніс наголо студент і літератор... Труни не спускали з рук до самого кладовища, до которого із академії буде верст з сім» ([«Т. Г. Шевченко в епістолярії Відділу рукописів ЦНБ АН УРСР»](#), с. 33 — 34).

Багато хто дуже шкодував, що немає родини Толстих... — Ф. Толстой з дружиною й дітьми перебував у цей час за кордоном. Дізнавшись про смерть Шевченка, вони справили по ньому панахиду.

ІЗ СПОГАДІВ ПРО Т. Г. ШЕВЧЕНКА *

З творами Шевченка познайомив мене в Петербурзі 1841 року альманах Гребінки «Ластівка». Зустрівшись невдовзі після цього з земляком Зеленським, я завів мову про вміщені в альманасі незрівнянні твори якогось Шевченка. «Хочеш, я познайомлю тебе з автором?» Певна річ, пропозиція була прийнята з щирою вдячністю. Через кілька днів по тому, увечері, зайшов до мене з земляком моїм незнайомий пан, який привітав мене такими словами: «Дай боже здоровствовать! Оце той самий Тарас, що ви хотіли з ним познакомитися».

Розмова наша, затягнувшись далеко за північ, велася навколо творів і основного їхнього предмета — дорогої нам обом України.

З першої зустрічі поет не міг не помітити, що думи його й тоді вже справляли на мене глибоке враження, і його добра, проста душа не могла не відгукнутися щирим співчуттям.

Протягом семимісячного перебування мого в Петербурзі Шевченко часто відвідував мене, приносячи майже щоразу щось нове із своїх творів. Місцевість моєї батьківщини, в середині Малоросії, віддалена від усього їй чужорідного...

Віддавна існував у ній навчальний заклад, до якого майже з кожного куточка України вносилися рідні літературні елементи, що засвоювалися місцевою говіркою, а це, природно, разом із впливом науки, мало сприяти чистоті, багатству і художній виразності мови; так думав М. О. Максимович, у цьому був переконаний Шевченко, і в зв'язку з такими переконаннями твори його повинні були проходити мою коректуру з метою очищення їх від полонізмів, що спотворювали рідну йому задніпрянську мову.

З його тогочасних творів російською мовою я пам'ятаю чудову повість у віршах «Слепая», написану кипучим, натхненним віршем, і мелодраму в прозі «Невеста», зміст якої віднесено до періоду гетьманування Виговського, — зразок неповторного, що не вдалося Основ'яненку, мистецтва передавати місцевою російською мовою побут України з цілковитим дотриманням зворотів рідної мови і народного характеру дійових осіб. Обидва ці твори, здається, загублені. На моє запитання в 45 році про «Слепую» Шевченко відповів, що він, здається, віддав її Щепкіну, і радив мені написати О. М. Бодянському, щоб той попросив її у Щепкіна і надіслав мені, але в Щепкіна її не було. Про мелодраму «Невеста» автор говорив мені в Петербурзі, що він подавав її в дирекцію імператорського театру і що її погоджувалися поставити, але, цілком імовірно, вона не дочекалася від автора остаточного опрацювання, і в 45 році у нього її вже не було. Така ж доля, мабуть, спіткала чудову поему «Іван Гус», присвячену Шафарикові. Якби він надіслав її при присвяті Шафаріку, то в паперах останнього, після смерті, вона, напевне б, збереглася. Прощаючись зі мною в травні 42 року, Шевченко попередив мене, що він дуже лінується писати листи, тому я нічого не знав про нього до 45 року. В серпні цього року він несподівано відвідав мене у Переяславі, проживши у мене два тижні.

Не можу не згадати вечір 19 серпня 45 року. Товариство, переважно молодь, гамірно бенкетувало за столом, Шевченко був у справжньому натхненні; напроти нього, на протилежному кінці столу, стояв, не зводячи погляду з поета, з келихом у руці пан поважного віку, походженням німець, віросповіданням протестант. «Оце — батько! їй-богу, хлопці, батько! Будь здоров, батьку!» — високо підіймаючи келих, проголосив німець, і потім ми всі називали його батьком.

* Козачковський А. О. Із спогадів про Т. Г. Шевченка / А. О. Козачковський // Спогади про Тараса Шевченка. – К. : Дніпро, 1982. – С. 76–80.

Пісні українського народу симпатичні тому, що сповнені глибокого смислу. Крім багатства змісту, в їхніх то живих, грайливих, веселих, то сумних, але ніколи не безнадійно сумних мотивах, як у витончених звукових формах, відбилася вся Україна з її патріархальним побутом, із сповненим простоти й героїзму характером, з її почуттями, з її славною і разом з тим сумною історією, з її чарівною природою. Ось чому українська пісня є для простолюдина підсвідомим джерелом самоповаги і створює ту моральну силу, яка завжди оберігала його народність... Ось чому німець-протестант, який постарів на Україні, побачивши народного поета, в особі якого, в його думках, втілювалося все найкраще другої його батьківщини, перший назвав його «батьком».

У жовтні того ж року Шевченко приїхав до мене знову, хворий, і прожив у мене близько двох місяців. Уранці він звичайно писав, зовсім не прагнучи залишатися наодинці. Він писав ніби граючись. Я саме мав тоді справу з євреями, і вони часом заповнювали мою вітальню, в якій Шевченко найчастіше працював, але цей гамірний кагал не тільки не заважав йому (хоча він міг би піти до кабінету), а навпаки, продовжуючи писати, він прислухався до розмов євреїв, втручався в них¹, розмішивши чимось кагал, сам реготав, продовжуючи швидко і безупинно свою справу, без будь-яких виправлень.

Вечір минав у розмові, що тривала майже завжди години до другої. Обмірковуючи його досить недавній вихід із стану простого наймита, я дивувався його розвитку і різноманітності його знань, які давали щовечора новий привід для розмови. Іноді він читав біблію, відзначаючи місця, що вражали особливою величчю думки; на жаль, ця біблія під час пожежі згоріла. З тодішніх задумів його пам'ятаю два, які не здійснилися: перший — велика картина «Видіння Іезекіїля в пустелі, всіяній сухими кістками» і другий — подорож по Дніпру (з оглядом берегів його) в товаристві кількох осіб, до участі в якій він запрошував і мене, з метою вивчення краю в археологічному, історичному та етнографічному планах.

У зв'язку з ремонтом мого будинку він переїхав у с. В'юнище до поміщика С. Н. Самойлова, де прожив близько місяця. У цей час він запропонував мені намалювати мій портрет; замість цього я просив намалювати мені його портрет. Він узявся за роботу і закінчив її, залишалася незначна, обробка, тому, їдучи в Яготин до князя Рєпніна, він узяв портрет, пообіцявши мені незабаром надіслати його; це був портрет, зовсім не схожий на всі існуючі тепер.; це був портрет не Т. Г. Шевченка, а портрет народного поета, вдало схоплений у хвилину його поетичного натхнення; на жаль, я не одержав його, і він втрачений безповоротно; в Яготині він загубитися не міг, княжна Рєпніна, глибоко шануючи талант поета, напевне зберегла б його і поділилася зі світом,

У розмовах зі мною Шевченко розповідав випадки з його шкільного життя у дячка, Крім уже відомих, пам'ятаю розповідь його про тодішню його професію, що давали йому злиденні засоби до існування це читання псалтиря над покійником. Щоб прискорити цю втомливу роботу, він часом на половині псалма починав «прийдіте, поклонімося» і, користуючись з того, що відвідувачки ревно били поклони, перегортав кілька сторінок; не помічаючи цього, вони, вражені виразністю і разом з тим швидкістю його читання, вважали його найкращим читцем і охочіше, ніж інших, запрошували його...

Віруй глибокорозумно, писав він мені в одному листі з Новопетровського укріплення, втішаючи в сімейному горі, яке тоді спіткало мене. Я був свідком, коли Шевченко, слухаючи блюзнірство хазяїна, в якого він жив, сказав: «Знущатися з тих морально-релігійних переконань, які освячені віками і мільйонами людей, нерозумно і злочинно».

Дехто несправедливо вбачав у ньому тільки ненависть до осіб вищих верств суспільства; в кожній людині, незважаючи на стан і суспільне становище, він поважав насамперед, гідність, в усіх верствах суспільства у нього було багато цінителів його таланту і друзів. Він щиро був відданий, наприклад, сімейству Рєпніних, яке радо його приймало... Описана ним самим у щоденнику несподівана зустріч його в Москві з синами колишнього його володаря в найпереконливішим спростуванням несправедливого докору Шевченкові в озлобленості...

Наскільки Шевченко міг захоплювати навіть незнайоме товариство, може свідчити випадок, про який розповіли мені двоє його знайомих: на самому початку приїзду Шевченка в Малоросію один з його приятелів завіз його до генеральші Т. Г. Волховської. Здається, це

був день її іменин, на який, крім місцевого товариства з кількох повітів, з'їжджалися знайомі з Петербурга й Москви — близько двохсот осіб. У це світське товариство Шевченко з'явився; майже нікому не відомий. Не минуло й години після його приїзду, як серед російської і французької мови чулася вже й українська, а через кілька годин припинилися танці, і господиня, поважна старенька, років за шістьдесят, захоплена майже загальним настроєм гостей протанцювала з Шевченком народну українську метелицю. Невдовзі після цього я якось загубив його слід, але 1852 року несподівано одержав від нього листа з Новопетровського укріплення. Приводом до цього послання була хвороба, на думку його, подібна до тієї, яка була в нього в 45 році, і прохання лікарської поради; отак зав'язалося у нас листування, яке обмежалося, щоправда, тільки 4 листами; перші три листи надруковані були в «Основі», останній, на превеликий жаль, був загублений одним моїм знайомим. У цьому листі докладно було описано похід його до Аралу, в експедиції, начальство якої прийняло його з гуманним, щиросердим співчуттям. Цей самий лист міг бути коментарем до присвяченого мені поетом послання, в котрому невідомий автор статті, вміщеної не пригадую в якому журналі, знаходить значно більше палкого почуття, ніж в інших присвячених його друзям посланнях,

У червні 59 року, вранці, у двір, де я жив, в'їхав поштовий візок. Той, хто сидів у ньому, здався мені схожим на Шевченка. Я не помилився; мовчки ми привіталися, мовчки він привітав мою сім'ю, мовчки кілька разів, помітно хвилюючись, пройшов по кімнаті, потім глянув у вікно на ярмаркову метушню і висловив бажання подивитися ярмарок; ми пішли. Дорогою він пояснив, що ввійшов до мене як у чаду, бо протягом усієї дороги з Петербурга майже не вставав з воза: з таким нетерпінням він летів до своєї рідної минувшини. Зайшла мова про очікувану тоді волю. На той час у нас уже відбувалося, на вимогу уряду, обговорення поліпшення побуту селян, в якому я письмово брав активну участь. Незважаючи на його симпатії, я відверто висловлював свій погляд на сподівану реформу, вказуючи на деякі, на мою думку, практичні незручності й труднощі.

Сумне враження справив на нього мій погляд. Повернувшись з ярмарку, він ожив, розговорився, згадав про своє невеселе перебування в Новопетровську, хоча йому було там легше, ніж в Орській кріпості. Зайшла мова про Гоголя. Він не співчував йому: за його словами, нездійсненні честолюбні мрії стали причиною його розумового розладу. Я нагадав Шевченкові кілька невеличких його творів, забутих ним, він записав їх. Взагалі з розмови з'ясувалося, що з написаних до 46 року його творів чимало втрачено безповоротно.

Після обіду подалися в Козинці, за дві версти від Дніпра. Нетерпіння якнайшвидше побачити «Дніпро широкополий, і гори, і кручі» спонукало його, не чекаючи, коли запряжуть коней, піти пішки. Ми застали його на півдорозі на траві; він сидів на роздоріжжі, роздумуючи, куди іти; далі ми рушили разом. Увечері ловили рибу на Дніпрі, правда, не зовсім вдало, зате тиха українська ніч з міриадами зірок на чистому небосхилі ніби навмисне, в усій чарівній своїй величч, вітала так давно знайомого їй поета. Дивлячись на рідні йому картини природи, поет оказав: «Яке гарне буття поета, якби він міг бути тільки поетом і не громадянином».

Лежачи на березі, ми кілька годин розмовляли. Закінчивши прогулянку смачною юшкою, подалися ночувати в Козинці. Другого дня вранці він на дубі вирушив до М. О. Максимовича в Прохорівку. По дорозі з Києва Шевченко заїхав до мене, пробув у мене близько двох діб. Помітно похмурий настрій був наслідком відомого неприємного випадку з ним у Київській губернії; особливо виразно він помітний на фотографічному його портреті, знятому в Києві, примірним якого він залишив мені; у ньому, до речі, я знаходжу значно більше схожості, ніж у літографованому.

Під час цього останнього побачення він розповів мені про свій намір через два роки взяти в оренду невеликий клапчик землі на дніпровських горах напроти Прохорівки, побудувати невеликий будиночок і там провести решту життя. Невдовзі після від'їзду до Петербурга він надіслав мені «Кобзаря». На мій лист до нього в Петербург він не відповів, і мене гнітила думка, що, можливо, погляди мої на сподівану селянську реформу /80/ не збігалися з його поглядами, але друг його М. М. Лазаревський, який побував у мене після його смерті, запевнив, що це зовсім не впливало на те глибоке почуття приязні до мене, яке

він зберіг до самої смерті. М. М. Лазаревський під час короткого побачення зі мною встиг тільки в загальних рисах передати сумну картину останніх років життя Шевченка. Мало яка людська натура може встояти проти тих моральних випробувань і тих фізичних болей, які випали на долю поета...

А. О. Козачковський

ІЗ СПОГАДІВ ПРО Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Вперше надруковано в газ. «Киевский телеграф», 1875, 26 лютого, № 25, с. 1 — 2. Передруковано в журн. «Зоря», 1889, № 6 — 7, с. 109 — 112. Подається за першодруком.

Козачковський Андрій Осипович (1812 — 1889) — лікар. Учився в Петербурзькій медико-хірургічній академії, яку закінчив 1835 р. Шевченко познайомився з ним восени 1841 р. у Петербурзі. З 1844 р. Козачковський працював у Переяславі спочатку міським лікарем, а пізніше — лікарем і викладачем медицини в духовній семінарії. Шевченко вперше відвідав його у серпні /423/ 1845 р., їздив з ним у сусідні села Андруші та Монастирище. У жовтні 1845 р. поет знову приїхав до Переяслава і пробув у Козачковського (з перервами) до початку січня 1846 р. Козачковський лікував Шевченка, коли він був хворий. У Переяславі Шевченко написав поеми «Наймичка», «Кавказ», присвяту поеми «Єретик» Шафарикові, «Заповіт», намалював автопортрет (не зберігся), а також кілька архітектурних та історичних пам'яток міста, краєвидів околиць сіл. На засланні 1847 р. Шевченко написав вірш «А. О. Козачковському». Під час останньої подорожі на Україну в 1859 р. поет двічі побував у Переяславі — в червні та жовтні. Козачковський зберіг значну колекцію малярських творів Шевченка.

...альманах *Гребінки «Ластівка»* — український альманах «Ластівка», підготовлений Є. Гребінкою, був виданий у Петербурзі 1841 р. В редактуванні його брав участь Шевченко. Тут вперше надруковано п'ять творів Шевченка — «Причинна», «На вічну пам'ять Котляревському», «Тече вода в синє море», «Вітре буйний, вітре буйний» та розділ з поеми «Гайдамаки».

Зеленський Борис Михайлович — очевидно, студент Медико-хірургічної академії, згодом служив лікарем при Одеській лікарській управі.

Максимович Михайло Олександрович (1804 — 1873) — український природознавець, історик, фольклорист, поет. У 1834 — 1835 роках — ректор, у 1836 — 1845 роках — професор Київського університету. Шевченко познайомився з Максимовичем у Києві 1843 р. Повернувшись із заслання, він відвідував Максимовича у Москві, побував у нього в Прохорівці, Золотоніського повіту, Полтавської губернії (тепер Канівського р-ну, Черкаської обл.). Тоді ж намалював портрет Максимовича та його дружини Марії Василівни.

Щепкін Михайло Семенович (1788 — 1863) — російський актор, основоположник критичного реалізму в українському та російському театральному мистецтві. Колишній кріпак, викуплений у поміщика за участю І. Котляревського, С. Волконського, М. Рєпніна та ін. У 1824 — 1863 рр. грав у московському Малому театрі. Шевченко захоплювався грою Щепкіна, був одним з його близьких друзів. Вони неодноразово зустрічалися в Москві, Петербурзі, Нижньому Новгороді. Щепкін блискуче читав зі сцени вірші Шевченка. Поет присвятив йому твори «Чигрине, Чигрине», «Заворожи мені, волхве», «Неофіти». У 1858 р. Шевченко в Москві намалював портрет Щепкіна (зберігається у ДМШ).

Бодяньський Осип Максимович (1808 — 1877) — філолог, історик, поет, професор Московського університету, один із засновників славістики в Росії. Познайомився з Шевченком у лютому 1844 р. в Москві, зустрічався з ним у 1845, 1858, 1859 роках.

Така ж доля... спіткала чудову поему «Іван Гус», присвячену Шафарикові. — Інша (основна) назва цієї поеми — «Єретик». Єдиний автограф цього твору — в рукописній збірці «Три літа» — після арешту Шевченка 1847 р. надовго осів у III відділі. Після повернення з заслання Шевченко марно розшукував цю поему. Знайшовся список лише невеликої частини твору. Повністю поему опубліковано за автографом з архіву колишнього III відділу лише 1906 р. в журн. «Былое», № 6, с. 1

— 5. Поема має віршовану посвяту діячеві чеського й словацького відродження, видатному філологу Павелу Йосефу Шафарикові (1795 — 1861), про діяльність якого Шевченко знав головним чином з розповідей Бодянського та з дисертації його учня С. М. Палаузова «Иоанн Гус и его последователи» (1845).

...велика картина «Видіння Іезекіїля в пустелі, всіяній сухими кістками»... — Цей сюжет згадується в повісті Шевченка «Художник»: «Я же в то время компоновал эскиз «Иезекииль на поле, усеянном костями» (т. 4, с. 177). Іезекііль (бл. 622 до н. е. — р. см. невід.) — жрець Іерусалимського храму, один з пророків, автор однієї з книжок Ветхого завіту, яка носить його ім'я, хоч у ній помітні сліди значних редакцій.

...переїхав у с. В'юнище до поміщика С. Н. Самойлова... — Самойлов Степан Никифорович (пом. у 50-х роках ХІХ ст.), небагатий поміщик, мав маєток у с. В'юнищі за 9 км від Переяслава, поблизу Дніпра (тепер знесене у зв'язку з спорудженням Канівського водосховища). Шевченко побував у Самойлова в серпні та грудні 1845 р. Тут ідеться про друге перебування у В'юнищах.

Рєпнін Микола Григорович (1778 — 1845) — російський державний діяч, старший брат декабриста С. Г. Волконського, князь. У 1816 — 1835 роках — малоросійський військовий губернатор (Полтавщини та Чернігівщини). Шевченко вперше побував у його маєтку Яготині, Пирятинського повіту, Полтавської губернії (тепер районний центр Київської обл.) 1843 р. Тут він написав поему «Тризна», виконав дві копії з портрета М. Рєпніна роботи Джозефа Горнунга та намалював портрет його онуків Василя і Варвари. В Яготині поет зустрівся з дочкою князя Варварою Миколаївною (1808 — 1891), дружні стосунки поета з якою тривали протягом багатьох років.

Волховська Тетяна Густавівна (1763 — 1853) — поміщиця, власниця маєтку в с. Мойсівці, Пирятинського повіту, Полтавської губернії (тепер Драбівського району, Черкаської обл.), куди Шевченко вперше приїхав з Є. Гребінкою у червні 1843 р. і де познайомився з Я. де Бальменом, О. Капністом, Закревськими, О. Афанасьєвим-Чужбинським (див. його спогади). Поет приїздив до Мойсівки також у січні 1844 р. та в січні 1846 р. Тут він виконав малюнок «Бал у Волховських» і портрет поміщиці О. Шостки (обидва твори не знайдені).

...1852 року... одержав від нього листа... — лист Шевченка до А. Козачковського від 16 липня 1852 р.

...бути тільки поетом і не громадянином — перефразовані рядки вірша М. Некрасова «Поэт и гражданин».

...наслідком відомого неприсмного випадку... — Мається на увазі арешт Шевченка в липні 1859 р.

Лазаревський Михайло Матвійович (1818 — 1867) — чиновник, близький друг Шевченка, другий з шести братів Лазаревських. Шевченко познайомився з ним на засланні 1847 р., зустрічався в Орську та Оренбурзі, де Лазаревський був службовцем Оренбурзької прикордонної комісії. У 1850 р. М. Лазаревський переїхав до Петербурга, де служив радником Петербурзького губернського правління, пізніше — управителем маєтків графа О. С. Уварова. Разом з родиною Толстих клопотався про звільнення Шевченка із заслання. Повернувшись до Петербурга, поет майже три місяці жив у Лазаревського.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Александровський Б. П.	1, 4
Альберда Т.	61
Анісов В.	7
Безродний Є.	20
Бей П.	22
Благовещенський О. О.	8
Бобров В. О.	13, 14, 15, 16
Буяльський І.	46, 55
Вольвач П.	24, 33, 34
Гаврилевич О.	57
Германов В. Т.	63
Горленко В. З.	6, 10
Зайцев П.	25
Капранова Т. С.	63
Кетчер М.	58
Кіцера О.	62
Кіцера Р.	62
Коваленко П. П.	21
Коваленко Т. С.	63
Козачковський А. О.	9, 26, 27
Коломійченко М. С.	6, 10
Коляда Ю.	60
Лазаревський А. (О. М.)	2, 11
Лазарук М.	21
Лесков Н.	3, 12
Марцінковський І. Б.	13, 14, 15, 16, 28, 29, 30, 31, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59
Миклухо-Маклай М.	50
Нейко Є.М.	23
Нікберг І.	27, 32
Плющ В.	18, 19
Радиш Я. Ф.	17, 26, 27, 32, 35, 36, 37, 41
Руданський С.	45, 54
Рудиковський Є.	42
Семотюк М. М.	23
Середа Є.	7

ЗМІСТ

1.	Передмова.....	3
2.	Бібліографія.....	6
3.	Додатки до покажчика.....	13
	Клінічна діагноза хвороби і причина смерти Т. Г. Шевченка <i>В. О. Бобров, І. Б. Марцінковський</i>	13
	Останній день життя Т. Г. Шевченка <i>О. М. Лазаревський</i>	22
	Остання зустріч і остання розлука з Шевченком <i>М. С. Лесков</i>	24
	Із спогадів про Т. Г. Шевченка <i>А. О. Козачковський</i>	28
4.	Іменний покажчик.....	33